

SERES ANDRÁS

MOLDVAI CSÁNGÓ GARABONCIÁSOK

A *garabonciás* vagy *garabonciás diák* a magyar néphit egyik csodás lénye. Alakja a középkorban kristályosodott ki, de rokonsága térben és időben messze ágazik: némelyik tulajdonságát vagy képességét a keleti sámánizmusból, a táltostól örökölte, ezek azonban elkeveredtek és ötvöződtek a nyugati, ugyancsak kereszténység előtti vihardémon (Wilder Jäger) vonásaival. Európa valamennyi népének folklórjában élnek többé-kevésbé hasonló társai; csak a legközelebbire utalva, a román *solomonar* összes fő vonásai¹ megegyeznek a magyar garabonciáséval.

A magyar garabonciásról, valamennyi korábbi gyűjtést-kutatást felhasználva és szintetizálva, Solymossy Sándor az 1930-as évek végén az alábbi kis remekművű, ma már méltán klasszikusnak minősülő portrét rajzolta: „... A táltos alakja a középkor folyamán egybeolvadt a keresztény korszak egyik reális alakjával, az egyetemeket járó vándordiákkal. Amint ismeretes, a középkorban az iskoláztatás magasabb fokán, főképp az egyetemeken kialakult az a szokás, hogy a diákok nem egy helyen tanulták végig stúdiumaikat, hanem időközönként más-más oktató intézményeket kerestek fel. Egyetem akkoriban nem sok állott rendelkezésre, országonként alig egy-kettő. Az idegen országokat járó diáknak a nyelv nem okozott nehézséget; mindenütt latinul tanítottak, s a növendékek konviktusokban éltek. De míg oda eljutottak, hosszú gyalogútjaik alatt (csak a tehetősek jártak lóháton) sokat kellett a köznéppel érintkezniök. [...]

Az ifjak között legnagyobb hírnévre azok tettek szert, akik az ún. 13. iskolát is kijárták. E legfelsőbb fokon az előadott tárgyak között az okkult tudományok, bűbájoskodás is szerepelt ('necromancia' = 'fekete mágia'). Európában e tárgyat csak néhány egyetemen tanították (Bologna, Varsó), s az innen kikerült diákság elsajátított bűbájoskodásait kivitte a köznép közé, ahol e miatt babonás tekintélyre tett szert. Nálunk ezenkívül foglalkozásuk közeli rokon lévén az itthoni táltosok mesterségével, a köznép szemében a két alak idővel szükségképp egybeolvadt. [...]

A népünk képzeletében élő garabonciás rendszeren hosszú, rongyos, fekete köpenyeggel a vállán, könyvvel a kezében, mint ágrólszakadt szegény diák kopogtat be a házakba. Tejet vagy tojást kér; sok nem kell neki, de nem szabad kimérni, hanem egész köcsög tejet kell eléje tenni. Ahol szívesen látják, ott mitől sem kell tartani, de ahol kérelmét megtagadják, ott sárkányán lovagolva, rettentő viharral, jégveréssel bosszulja meg a rajta esett sérelmet. Sárkányát ilyenkor valami vízből (tó, folyóvíz) – könyvéből hangosan olvasva – idézi fel. A fergeteg kitörésekor a nép sötét felhőkben látja alakját, könyve akkor is nyitva van előtte, úgy olvas belőle köpenyén ülve s a sárkányon száguldva.

A különféle helyi mondák szerint mintha a garabonciásnak természete bosszúállóbb, veszedelmesebb volna a táltosénál; mintha ezzel szem-

ben inkább a 'fekete samán' jellege maradt volna meg rajta, olyan vonásokat véve át tőle, amelyek az azóta kiveszett rontó samánság viselkedéséből valók voltak."²

A garabonciás nevének Solymossytól idézett, *A magyar nyelv történeti-etimológiai* szótárában „bizonytalan eredetű”-nek minősített származtatásával szemben Pais Dezső a németalföldi *Brabant* földrajzi név, valamint középkori latin *Brabantia* formájának messze ágazó rokonságában kereste az elnevezés forrását,³ a *Magyar Néprajzi Lexikon* viszont ismét a korábbi értelmezés felé hajlik: a görög eredetű szó latin → olasz közvetítéssel és megfelelő jelentésváltozással honosodott meg nyelvünkben.

Egész frissiben, Solymossy után egy emberöltővel, Dömötör Tekla közölt újabb kis összefoglalást a garabonciásról, a többi közt az alábbi megfigyelésekkel: „A táltos és a garabonciás alakját napjainkban már elég nehéz egymástól elválasztani; a századforduló körül még markánsabban bontakoztak ki jellegzetes vonásaik. [...] Fő funkciójuk ugyanis ma nagyon hasonló, mind a ketten a vihart, jégesőt tudják támasztani, illetőleg elhárítani. [...] A táltosnak, garabonciásnak tartott személyek még a századforduló körül élő emberek voltak, ma már leginkább csak mondahősök.”⁴

A garabonciásra vonatkozó moldvai gyűjtés és kutatás a kezdet kezdeténél tart. Ha átnézzük Mikecs László 1940-ben lezárt, 242 tételt felsorakoztató moldvai bibliográfiáját,⁵ egyetlen olyan címet sem találunk benne, amely a garabonciásra vagy rokonságára utalna. Az újabb szakirodalmat is figyelembe véve, Hegedűs Lajosnak a Moldvából a magyarországi Dunántúlra telepített csángóktól gyűjtött hangfelvételei a meséken kívül sok értékes hiedelemmondát is tartalmaznak,⁶ de meglepő, hogy e gazdag anyagban szóba se kerülnek a garabonciások. Ilyenformán jelen dolgozatom egyetlen előzményének Bosnyák Sándor műve tekinthető: részben Moldvában, részben a Dunántúlon gyűjtött hiedelemmondáinak *III. Esőcsináló* című fejezete 4 garabonciás történetet tartalmaz, *XVIII. Sárkány* című, az előbbinél jóval gazdagabb fejezete pedig szintén közöl több olyan adatot, amely a garabonciások mondakörébe vág.⁷

Alább 26 hiedelemmondával gyarapítom a moldvai garabonciásra vonatkozó ismereteinket. Bosnyák gyűjtésével együtt is csak maroknyi anyag, de mégis elárul egyet-mást abból, hogy Solymossy jellemzéséhez viszonyítva milyen általános-közös, illetőleg sajátos vonásai vannak a moldvai garabonciásnak (a továbbiakban zárójelben a mondák sorszámaira utalok, a 26-on felüli számok Bosnyák gyűjteményében).

A *garabonciás* nevet egyetlen monda örzi minden torzulás vagy változtatás nélkül, *garabonciás írás* formájában (3). Bizonyára Bosnyák is ezért alkotta az „esőcsináló” elnevezést, holott van nekik nagyon is találó saját nevük: *jéghordozó* (7), főleg pedig *jégőrző* (9, 19–20, 21–24), ami épp legfontosabb képességükre, a jégeső és a vihar felidézésére vagy elhárítására utal.

Nagypatakon mondotta 1981-ben az 56 éves Istvánka Márton, hogy egykor a jégőrző „Sándorok, Domokosok, Burkák, Istvánkák” Erdélyből jöttek. A mondák szerint a papok üldözték a garabonciásokat (amint

látni fogjuk, csodás ellenfeleik is részben a papok közül kerültek ki), s ha rájuk találtak, bezáratták őket: „Ha kilelték, minnyá bérekesztették” (23).

A jégőrző bűvös eszköze, a garabonciáséhoz hasonlóan, egy *könyv* (4, 557, 761), *nagy könyv* (12), *jó nagy könyv* (556), *könyvek* (21), román jövevényszóval *kárté* (8, 11), *szent kárté* (24), *írás* (2), *garabonciás írás* (3) vagy *papír* (556). Ennél gyakoribb és sajátosan moldvai a *bot* (1, 4, 7, 13), *fehér bot* (14), *két hántott mogyorófabot* (15), *metres mogyorópálca, ami szépen meg vót írva* (17), *botocska* (761), *botocska, s arra ki vót rajzolva, úgy, mint egy ember, de vékonyka vót, nem vót vastag* (557), *kb. 80 cm hosszú bunkós bot, szegekvei félig megverve* (10), *pácika* (6), *kankós pálca* (12), *boticska, kankó a végibe* (16). A vas ősrégi mágiikus tisztelete folytán került be kelléktárába a garabonciás-hiedelemkörre nem jellemző *fejsze* (17), a viharral szemben a földbe vágott *kapa* (19) és a modern technika népi változataként hevenyészett villámhárító: egy „sorompó” végére tűzött vasláncza (22). A hangrobbanásos viharüzés eszközei a kilenc-tíz bogú *kenderostor* (5), az ágyúlövés (15) és a harangozás (15–16). Utóbbi vonatkozásban Moldváig is eljutott a garabonciásmondák ama jellemző szövegformulája, amelyben a meghátráló hős a harangszót a kutyaugatáshoz hasonlítja: „Vissza kell térjek, ugatnak a kucsák” (11).

Az eddigi gyűjtések szerint, a garabonciástól eltérően, a jégőrző sohasem kér tejet vagy tojást. A sárkányt csak egyszer üli meg (764). Lovaglás nélkül parancsol a sárkánynak egy mondában (13). Két mondában ugyancsak sárkányos motívum jelenik meg, de már legyőzött ellenfelei között: a döglött sárkányon egy holt ember (19), illetőleg egy holt pap (761) lovagol. Sárkány helyett népmeséből kölcsönzött járművén száguld a jégtörő: „... Ez csinált szekeret porból, s felült riva és elment, bement a felhőbe, és ahol ő elment, ott megverte jégvel” (559). A 26. mondában már maga készíti el szekerét, marhákat fog (vagy terem?) elébe és azzal indul el a magasba, jégesőt hagyva maga után.

A sárkányos motívum megritkulása és eredeti funkciójának elhomályosulása jelzi, hogy moldvai környezetében a garabonciás csodás lényből emberi lényé kezd átalakulni. Valóban, a jégtörő ritkán ismeretlen vándorlegény („idegen ember”, „útonjáró”), többnyire valóságos személy, az adatközlők kortársa, sőt rokona vagy személyes ismerőse. Ezért a mondat is személynél élményként mesélik, vagy – állításuk szerint – első-másodszájból veszik át, nem pedig a homályos, messzi múltból öröklik. A számok nyelvén szólva, 30 monda közül 21-ben a jégőrző ismert személy (1–18, 557–559), 9-ben ismeretlen és névtelen (19–24, 556, 761, 764). Annyira közülük való, hogy többször felfogadják a jégőrzésre és szolgálatáért bért kap (7, 9, 16–17, 19–20, 557, 761), sőt a szerződés megkötése előtt ki is próbálják tudományát (20).

Arra a kérdésre, hogy vajon a moldvai jégőrzők örökölték-e valamit a táltos tulajdonságai és képességei közül, határozott igennel válaszolhatunk.

A táltost már születésekor megkülönböztető fog vagy „főlös csont” maradványa: „Kertész Andrásnak vót egy foga kinőve, nem tudom, ebbe a felibe vagy ebbe” (6). Bizonytal a táltos dobverésének emlékét

őrzi a cserépfazekakkal való dobolás: „Ő abba a gödörbe verte azokat a fődfazakakat” (7). A révülés, majd az ébredés kitűnő jellemzése 1981-ben (!): Kertész András „fogott facsargatózni: szájával félre, szemeivel félve felnézett, míg eltötek neki azok az elméji, aztán még fogott velünk beszélgetni szépen, mint akármelik ember” (4). Végül a „táltosok viaskodása”-nak kései változatai: „egy másik ugyanolyannal, mint ő” (558), egy rossz pappal (22), egy ortodox pappal (7), egy páterrel (26), egy pappal a sárkány hátán (761), egy emberrel a sárkány hátán (19) vagy egy névtelen, láthatatlan és félelmetes ellenféllel, aki el akarja ragadni (12). Egyik monda határozottan állítja, hogy amelyik jégörző bármily kevés-sel is többet tud, az lerántja a levegőben száguldó másik társát: „S akkor egy másik többet tudott, mind az az ember, és levette. Levette mindenes-tül, szekerestül levette, jegestül ... Akkor, hogyha egy kicsit, ha egy szó-val többet tud az, aki leveszi, aki le akarja venni, akkor leveszi” (559).

Kertész András mondaköre

A 32 jégörző-monda fele, 16 Kertész András személye körül kristá-lyosodott ki (1–13, 557–559). Így méltányos, hogy az ő mondakörét ki-emeljük a többi közül.

Nevén kívül alig tudunk valami bizonyosat róla. Klézsén született és élt, apja a hagyomány szerint Kertész Péter volt, földműves.

Kertész András mondakörében viszonylag nagy szerep jut felesé-gének, aki lebecsülte férje képességeit, dologtalannak tartotta és több-ször elhagyta őt (7, 10–11). Jégörző tudományának is ő vetett véget: varázskönyvét ellopta és Gyoszenybe vitte (12), mire férje „elbolondult” és „elbetegedett”. A jégörző élettársa más mondában is felbukkan (20), de csak egy névtelen akad közöttük, aki feleségével rosszul élt (19).

1. Szép üdő vót, s Kertész András mondta a zasszonyának:

– Ne készülj fel erőst, met délután ulyan eső lesz, hogy nem jössz haza.

– Erősen szép üdő van – azt mondja.

– Hadd el! Zasszonyoknak mondjad, készüljenek fel, de te ne még készülj fel.

Zasszonya nem készült fel.

Ő kiállott a keresztútba, s a botot a földbe szúrta, s aztán abból csánt [csinált] mit nem, délután ulyan jég vert, hogy ott semmi sem maradt. De csak ott vert, hol akarta ő.

Mikor akarta ő, még békákval es esett.

Gyoszeny, Füstös Andrásné Czompol Borbála (72 éves), 1981.

2. Jött a homály [felhő], Kertész András kifutott a hegyre. Vót egy írás a kezibe, letérdelt, keresztet vetett, imádkozott abból a zírásból, s az Isten eltérítette a homályt, s nem jött ide zesső.

Úgy üsmertük, mint más emberállatot, de nem tudtuk, mi vót vele. Ezt a beszédet írásból tanulta.

Somoska, Antal Mártonné Benke Magda (72), 1979.

3. Csíkba búcsú vót. E leányok, legények, emberek mentek szépen felkészülve búcsúra. Ő, hogy kacagja azokat, aszondta továrosánák.⁸

– Meglássátok, hogy ezek a szép felkészültek délután essőt kapnak.

Azok nem hitték. Elmentek misére. A pap mondta a misét. Kertész Andrásnak volt egy garabonciás írása. Egyszer csak ő elment valamerre, csak integetni kezdett avval, ami vót a kezibe. Csak felemelkedett egy köd. Az a köd jött még nagyocskába, még nagyocskába. Egyszer csak eseni kezdett nagyocskába nem messze, ott el közel, ahol felkészültek. Ha olyan esső vót, megloccsintotta ezeket. Kacagta azután azokat. Megmondta, hogy ő hozta el a zesőt.

Klézse, Demse István (86), 1979.

4. Búcsún korán elmentünk Kertész Andrásához, hogy ebédeljünk. Felesége nemzetségem vót. Akkor Kertész András vette a könyvet a hónalja alá, kiment a házból. A kert fenekibe vót egy diófa, alatta ásott egy gödröt. A gödröt átszökte kilencszer, aztán olvasott abból a könyvből; nézett fel a fára, azt a botot hajította fel. Akkor a könyvet elvette, csak belénézett, s még jött bé a házba s ott fogott facsargatózni; szájával félre, szemeivel félve felnézett, míg eltötek neki azok az elméji, aztán még fogott velünk beszélgetni szépen, mint akármelik ember.

Gyoszeny, Pál Péter (78), 1981.

5. Elmentünk kapálni oda le Lunkába.⁹ Mikor jött a homály, Kertész András bément a patak folyásába, ott neki vót ostora, elvette, kiment a zég alá, hol látta, jó a jég, tett így, tett úgy, de nem tudjuk, mit mondott. Azt mondta, mikor a homály esszeüt, mi kell fussunk.

Megkaptuk a zostorát a szekérbe. Kilenc-tíz gúzs vót rajta, kenderből vót.

Ő tiszta lélek vót. Nem akarta, hogy jöön esső felénk.

Klézse, Bordás Mihályné (68), 1980.

6. A malomnál csánták a keremidát.¹⁰ Eljött Kertész András, s kezdi a gazda:

– Mük csánjuk ezt a keremidát, jő-e homály?

Elkezdte Kertész András, aszondja:

– Minnyá megállítom én ebbe a rendjibe.

Mit csánt, mit nem, integetett erre es, arra es; mikor négy helyre integetett, akkor a homály nem jött hezzánk.

Csántunk cimentből malomnak ilyen cserepeket.

Hazaértünk, egy homály szalat nem láttunk. Akkorát sem láttunk, mint ide Kotyor János, honnat kijeiek kijöttek. Semmit nem láttunk.

– Jézus, hálád legyen – mondják e zemberek –, Kertész elcsinálta, többet nem ess.

Eltöt egy hónap, kettőbe s e harmadikba esett még, hogy e zember elinkentálta,¹¹ már a zembernek nem szórta essze sem a keremidiákat, sem a cserepeiket.

Tölte hát egy nagy szecseta.¹² Szecsetába elkezdik a zemberek:

– Imá hagyjuk el, mű megcsántuk a mű dolgunkat, igen, de há ha nem ess.

Ő akkor el es ment, kiment ilyen pácikával, intett erre, nem tudom mi, há homályok odaértek. Minnyá esni fogott, mi futni.

– Há haggyátok, te, éltette Kertész a zessőköt, de most visszaadta.

Nem tudom, milyen imádságot mondott, mit nem.

Meghótt, Isten bocsássa bűnjét.

Kertész Andrásnak vót egy foga kinőve, nem tudom, ebbe a felibe, vagy ebbe. Nagy bauszos, nagy haja vót. Járt egy ulyan kalapba. Csizmáinak hátul bongok vótak. Féhibás ember vót. Elment, dolgozott innentől tovább. Félegettünk tőle. Nem vót megharagosodva.

Klészse, Istók Mártonné Demse Luca (56), 1979.

7. Kertész Andrásnak úgy mondták: jégghordozó, hogy őrizze mezőnköt a jégtől. Osztán vótak neki nemzetjei [rokonai], elmentek a faluba, gyűjtsenek gabonát, pujt,¹³ hogy más nyáron őt fogadják meg, hogy amikor jó egy nagy homály jégvei, elszertítse.

Vót egy botja, azt mondták, hogy ez meg volt csinálva, meg van fermekálva,¹⁴ avval a jeget meg tudja állítani.

Ott Klézsán a kertje fenekibe vót egy nagy diófa, ott csinált gödröt, nem nagyot, mekkorába békért egy ember. Ő abba a gödörbe verte azokat a fődfazakakat s mondta:

– Vedd ki, ördög, mit elvettél, met viszlek felakasztani!

Osztán beszéltek az öregek, hogy vajegyszer egy ortodox pap hordozta a jeget. Vót egy nagy akol marhákkal, kert, hol rekesztik bé a marhákat. Ő ütött egy nagy karót annak a zakolnak a közepibe, s azt a botot eddig keringette, keringette, míg a pap belésett a fenekivel a nagy karóba. A zemberek elmentek, megkapták egy nagy rakás jeget, s e papot fenekivel bé karóba.

Előbb ment, fogta, pallta, verte zasszonyát, hogy szólja a zasszony es a szót, mit tud ő, hogy mondják neki: jégghordozó, hogy őrizze a mezőnköt a jégtől.

Ő nem gyógyított. Mikor jöttek neki ezek a bolondságok, mondta ezeket. Neki zesze nem vót helyin.

Gyoszény, Pál Péter (78), 1981.

8. Kertész András veszett el a földről. Ahogy a tónál csitilt¹⁵ e nagy kártéből,¹⁶ e tó befagyott, a jeget fölemelte, összetörte, onnan hullatta le s verte el a mezőt.

Gyoszény, Borgyos Mihályné Benke Katalin (68), 1978.

9. Kertész András ingemet letett vót a zágyba. Ott tusakodtam egész télen. Betegágyamba hozta vót [ti. a rontást], borba. András csánta vót. Hogy Nyica meghót, akkor há mondja nekem.

– Megbocsáss, Bori, nekem, met én csántam vót. Hogy te beteg vótál.

– Honnan vette, sógor – mondom –, kijedet a feje, hogy kijed nekem akkora nagy rosszat csánjon. Egyhetűs betegasszon vótam, a gyer-

mekvel, s én egész télen benn üljek, s mámám növelte a gyermeket. S ulyan kicsikén, háromhetüsként enni fogta Andreacskát. Ad vala mámám enni, ellegette nyomorú cinka.¹⁷ Egész télen nem bírtam semmit dolgozni.

Ez Kertész András vót. Jégőrző vót, de ezt es meg tudta csánni. Őt lükték a zördögök, hogy csánja meg a rosszakat. A zújfalusi rezesét¹⁸ nem pallta-e el egy nyáron. Ő pallta vót el. A zújfalusiak megfogadták, s adták nekije, mit kért. Azon a nyáron nem verte el. Elverte Kosztovecnél e búzát, mikor legszebben meg vót érve, hogy tegye belé a sollót. Mind földre tette, semmit választott belőle. Bojér¹⁹ semmit sem aratott belőle, semmit nem kapott. Úgy elverte. Az csak rosszakval járt, nem jóval.

Klészse, Kertész Istvánné Mesterke Bori (86), 1981.

10. Ulyan ember vót Kertész András, mikor kiment e hegyre, e zesső s nagy jég elment. De mikor valakire megharagudott, kiment, s mikor kérni fogta, oda hullt le, ahova akarta. Mikor jött a homály, ment ki a hegyre, látta az egész szomszédság.

Ha megharagították, azt mondta:

– Hadd el, meghelyetlek [elintézek] én, most mindjárt megmutatom, mit tudok.

Ulyan rossz ember vót, de én nem felelek senkinek a lelkivel. Az írás által tanulta ezt a pogányságot. Nem volt az iskolába. Ha rosszat akart, rosszat csánt, jót akart, jót csánt. Vót egy botja (kb. 80 cm hosszú bunkós bot), szegekvel félig megverve. Az a bot nem vót karikás bot; a meg vót verve egészen körbe.

Vót egy igen rossz felesége. Esszeállott vót itt egy mónárval, annak a mónárnak gyermekei vótak.

Klészse, Pozson Erzse (79), 1979.

11. Ha jött a homály, harangoztak. Kertész András azt mondta:

– Vissza kell térjek, ugatnak a kucsák.

Ő nem vót tiszta lélek, ha ulyan dolgokat csánt. Őt ördögnek tartották.

El vót futva zasszonya, s azt mondta a diószényieknek:

– Ne haragítsatok meg, mert elveretem a határotokat jégvel. Vadásszatok ki zasszonyomat a faluból.

Zemberek azt mondták:

– Megüünk téged regvelig.

Mondta a harangozó a zasszonynak:

– Kipusztulj a faluból, ne hozz bajt a fejünkre.

Megfogták, erővel elvették a kártéját,¹⁶ aztán nem vót ereje.

Gyoszény, Borgyos Mihályné Benke Katalin (68), 1978.

12. Kertész András zemberemmel édesegy [testvér] vót. Ő elhozta a homályt, el es vitte, de még őt es elvitték lenne, ha nem futott lenne.

Asszuság [aszály] volt. Kiment oda a hegyre. Aszondja zemberemnek:

– *Kimenek a hegyre, s most jön a homály.*

Ő kiment a hegyre ide. Há jelemelkedett egy homály, de gyorsan; jó, durrog, rittyeg, pakkog, rossz idő. Há egyszer úgy jut:

– *Jaj, ne hagyjatok, ne hagyjatok!*

Imá mikor beszökött a zajtón, meg vót ijedve, aszondja bacsó [öreg], a zenyém:

– *Mit paciltál?*²⁰

– *Szerencse, hogy béérek a házba, mos visznek vala el.*

Én es úgy megjedtem. Gyermek a zölömbe, mondom, miféle gonosz jöve bé a házba. Ezt láttam, egyebet nem láttam.

Menünk el vala kapálni, messze ott fenn zerdőkre.

– *Né egy homály elindult – aszondja –, de nézzék meg, nem ess még.*

Ott vót a zédesapja es.

– *Elmenek tovább – aszondja –, ott megülöm magam a fák között, s műk estig kapálunk.*

Épp úgy es vót, estig kapáltunk. Homály eltért arrafelé, nem jött felénk. Kankós pálcája vót. Vót egy nagy könyve, abból olvasott, de azt Nyice zasszonya ellopta s bévitte Diószénbe.

Aztán elbolondult, nem vót az a zesse, mi addig vót. Aztán, hogy elbetegedett, többet nem jött meg, aztán mindig eltűnt rivá. Nem örözködött, nem félt senkitől. Azt mondta, a Zistentől sem fél.

Klészse, Kertész Istvánné Mesterke Bori (86), 1981.

13. *Mikor Kertész András meghalt, a nem-tiszták vitték ki a házból. Zemberek rivabútták, hogy ne vigyék, s mind csak kivitték. Osztán vissza kellett hozzák. Ha ő a nem-tisztákkal dolgozott, s nem a jó Istennel. Ő néz vala fel, s szidta a Zistent. Csúf ember vót erősen. Nem vót csak úgy színbe, de pogány volt. Ő nem hitt a Zistenbe. Ment a tókhöz, s oda tette bé azt a botot, s abba vótak a nem-tiszták.*

Egyszer vótam Kertész Andrásnál. A házba meg vót padolva. Mikor béjött a házba, megtisztelt. Hogy ott ő ült, megharagudott a zasszonyára, s akkor zúgnyi fogtak a nem-tiszták a padló alatt. Mű kifutottunk a házból. Ő mikor megharagudott, a háza így járt né, így hordozták. Mikor ő kiharagudt, kicsánta magát, a háza megállt. Őt – megbocsásanak – a zördög hordozta, a zördögvel dolgozott. Ördöge vót. Innet a tóból kivett egy sárkányt, jelvitte a zégbe, s hol akarta, oda leeresztette.

A zasszonya ment a bulcsura Kákovára, kötött fótát,²¹ hogy menjen bulcsura. Aszondja Kertész András:

– *Nica, ne készülj jel. Délután olyan eső foly le, hogy nagy.*

– *Tán nem?*

Zasszonya meghallgatta. Igen, de mikor még nem jöttek jól ki a miséről, akkor egy homály csak jelemelkedett, s ulyan eső jött le Kákován, hogy nem tudták, a gyermekeket hová dugják bé. Ő megmondta, mikor kell essen, mikor kell jön jég, milyen eső, tiszta eső durrogással, csattogással, mert ő ulyan vót, tudott mindent.

Gyoszény, Füstös Antalné Czompol Borbála (71), 1980.

Más neves és névtelen jégőrzők

14. Kónya György 1930-ig pénzt keresett. Mikor jött az eső, hogy kösse el az essőt, vót egy fehér bot, azt felütte mindig a mezőre, hogy szertítse el a vihart. Kacagták, nem vették figyelembe. Ment a világ [nép] után, s mondta:

– Nézd meg, hogy megverejtékesedtem, amíg el tudtam szertíteni a fellegeket.

Pusztina, Erős József (37), 1979.

15. Ezt miről kezdték, amit kezdtek: arról kezdték, hogy Magura az erdőben egy pusztá. Hát ottegyen egy Becze János nevezetű, hát tel-lát²² csinált. Aztán télbe és máccor ott ült. Aztán ő ottagyon növelt olyan növelőket: ökröket, borjakat, aztán már sok aranya vót. Aztán ebből ki-köpték, hogy Becze János sok aranyat kapott.

S akkor Kónya György járt az aranyfolyások után, s azt amíg meg-hót, s a fia es üzte. Amikor én megüsmertem Pusztinába, ő akkor kutatta az aranyfolyásokat. Ő evvel kezdte meg a munkáját: ment ki a hegyre, s: Ne, itten gyúl ki! ment oda, s jegyezte meg. Aztán jött éjjel, s ásták meg. Máccor azt mondta: Itt gyúl ki! – ment oda, s jegyezte meg. Aztán jött éjjel, s ásták. Máccor azt mondta: Itt gyúl ki! – szúrt egy facskát, ásta meg. Mentek éjjel, vótak társai, akik hittek neki. Egész éjen ástak, s nem kaptak semmit.

Ő tátosnak tartotta magát. Aztán nézze meg, micsinált. Jött egy nagy felhő. Akkor ment:

– Menjetek, met né, mekkora eső jó. Ott jég lesz.

Ment, hántotta a facskákat, hántotta a mogyorófát. Integetett a keziből, nem tudom, mi, aztán mikor eltőtt a nagy idő, jött vissza, hát aszondja:

– Jaj, hogy megdógoztam, nagy eső vót, nagy vifor,²³ s né, hogy megdógozám.

Dörgötte a veritékit.

Ezt az üdöjárast honnat kezdték, met ennek es kezdetje van, mint a Becze János aranyfolyásának.

Az okos emberek hát húzták a harangot, met az ajért [levegőt] szertepállja, met abból lesz a görgeteg, s akkor kicsibb lesz. Ő aztán ezt magának használta fel. Hát úgy ágyúval es lönek, szertepallja a felhőket. Kónya aztán evvel dolgozott. Olvasója vót, de nem tudom, használt-e. Két mogyorófabotot hántott meg, s avval integetett. Nézte meg, melyik felől jött, arra felire ment. Ez 1916–1920 körül vót. Vót egy testvére, Kónya Józsi, Frumószán ült, hol itt, hol ott; így csavargott. Az es csinálta, de ez vót a fő. Senki sem hiszi.

Pusztina, Keszáp Están (78), 1980.

16. Vót nálunk egy öreg harangozó, zén üdőmben, Puskás Mihály dioszényi. Mikor jött a nagy homály jégvel, ő húzta harangokat. Vót egy boticskája, kankó vót a végibe. Ő ment a zúton, nem messze innét csak intett így né, s mondták:

– *Ne látod-e, Puskás Mihály mit tud, botval elűzi a homályt. Ej, Puskás Mihály tud sokat, lássátok-e? Ő lesz harangozó, míg él.*

Úgy is vót. Míg élt, harangozó vót. 1916-ban halt meg. Intett, csánt keresztet, zemberek látták.

Most is így van, adunk három kiló pujt¹³ a harangozónak, ha jő a homály, húzza harangokat.

Gyoszény, Pál Péter (78), 1981.

17. *Kákován született Jég Anti, másképpen Miklós Antinak hitták. Ez 1926 előtt vót.*

Mikor jött a homály, kiment oda, ahol vannak a kereszték, ott fejszjit belévágta a földbe, s imádkozott. Vót egy ulyan metres mogyorópálcája, ami szépen meg vót írva.

Ezt nagy embernek tartották. A gazdag ember es fizetett neki. Itt Bogdánfalván szolgált. Ha jött a homály, futott ki a kerestúthoz, ütte bé a fejszjét a földbe, s azt mondta:

– Luci, ülj veszteg, ne gyere ide, menj ott el!

Ő nem vót ellátó. Ügyes ember vót. Nyáron örözte a határt, őszől tavaszig csinált fából orsókat, kalányokat.

Nagypatak, Istvánka Márton (56), 1981.

18. *Harminc évvel ezelőtt jöttem a zúton, s az öregasszonyt, Gyurka Mihálynét láttam a zudvaron. Jött egy nagy homály, s úgyhogy látszott, mintha jég lenne. S akkor a zőregasszony kiállt a zudvarra, szembe fordult a homállyal, keresztet vetett, s úgy nézett a jégre, horgadott le, úgy, még háromszor így. Nem telt el egy tizenöt perc, s a homály szément.*

Egészséges asszony vót. A zemberek nem tudták, met dugva csinálta a zilyen dolgokat. Nem vót ő látva senkitől.

Klézse, Lőrincz Györgyné Hodorog Luca (61), 1981.

19. *Eccer mi történt, jött egy jég. Zemberek futkostak, met a jég hét esztendőől örökké elverte e gabanákat, búzákat, mikor legszebbek vótak.*

Jött egy idegen ember, egy magyar e bojérhoz. Mondta:

– Fogadj be engem zsitárnak,²⁴ én megőrzöm neked e gabonádat a jégtől.

– Mit fogadjalak – aszondja –, nincs mit egyenek a zembereim, minden esztendőbe elveri a jég a gabanát.

– Meglátod te, hogy én megőrzöm, s meg es mutyitom, hogy ki verte el.

Bojér nem hitte, de megfogadta.

– Állj meg itt akkor e mezőn. Őrizd a mezőt.

Egyszer, mint vót annak a jégnek a szokása, hogy jött el, há még emelkedik fel a homály. Zemberek futkosni kezdtek, hogy bújjanak el, met tudták, hogy jő e jég, mint máccor. Ő mondta:

– Álljatok meg ott helybe. A kapákat vágjátok bé a földbe, szembe avval a homállyal.

Eljött a homály. Ő csak integetni kezdett ahhoz a homályhoz. E homály csak szállni kezdett le. Ott vót egy puszta kút. E jégörző bégyűtte azt a jeget abba a puszta kútba mind. Három nap múlva azt mondta a bojárnek:

– Takarítsd ki azt a kutat – aszondja –, nézd meg, mit kapsz benne: egy sárkányt megdögölve, s egy embert felülve rivája.

Zembert nem üsmerték. Idegen vót. Aztán meghitte e bojár, hogy jégörző. Megfogadták. Aztán adtak az itteni emberek nekije egy-egy kosornya pujt.¹³ Aki akart, annyit, nem kért erővel senkitől.

Mikor jött egy homály, ment ki erre a Temetőútra, kezdett integetni, e homály ment el. De a lelkit es elvesztette. Öregségire megbolondult, nem bírt dolgozni. Addigélé dolgozott a fábriánál,²⁵ aztán elveszett ereje. A zsidókhöz ment, ezek adtak egy-egy darabocská kinyeret. Egyszer egy helyré leasett, s ott meghót. Meg vót házasodva, de nem bírt élni zasszonyával. Megharagudott zasszonyára, met zasszonya ulyan mihaszna vót, s nem élt vele. Elveszett.

Klészse, Demse István (86), 1979.

20. A jégörzöt – mondja édesz mámám – tavasszal egyezték meg. Azt mondták a zemberek:

– Hátha nem lesz való, maga nem tudja megörözni mezőt. Csánjuk meg a próbát.

A jégörző megcsánta a próbát. Kiment a hegyre. Marhalegelőn vót egy hely, ahova marhákat eresztettek bé. Ő mit csánt, mit nem, délután kettő órakor elhozta napszentületről a homályt. Azt mondta, a marhákat rekesszék bé oda. Berekesztették a marhákat, s mikor a legelőre verni fogta, lerakta oda; eddig ért a jég, mint a hó, hogy a zemberek nézzék, hogy ő mit tud csánni.

Akkor fogadták meg jégörzőnek. Ősszel mindenki adott egy kosornya pujszuszkát.²⁶

Felesége jégörzőnek járt falura. Szedték akkor a kendereket. Csak ment oda, ahol látott kendereket, két asszont, hármat, ment oda kenderszedni. Szólott nekik:

– Isten áldja! Elfogadnak ingemet is?

– El.

Szedett egy kenderfejet a gazdának, egyet magának. Ment máshoz, s még máshoz. Annyi kendert összeszedett, hogy vót kendere szok.

Nagypatak, Kotyor Ágnes (52), 1981.

21. Jött egy ember, magyar ember vót. Azt mondta, állítsanak akasztófát, s ha a jég összetöri a mezőt, akasszák fel. Vót, aki nem hitte, s megverték. Ahogy elment, a jég teljesen összetörte a mezőt. Voltak könyvei.

Klészse, Demse István (86), 1979.

22. A jégörző, mikor látta, hogy jó a homály, tett egy szulicát²⁷ a Cserésporondján egy serempojra.²⁸ Akkor az a homály elserült, s oda leereszkedett. Egyebütt nem hullott jég, csak oda, ahol vót az a szulica. Mikor utoljára elmentek, hogy mi az oda felakadva, akkor ott egy rossz

papot személtek a szulicán felakadva, amelyik el vót vetve a komunából,²⁹ vaj hogy lett lesz, ő küldte ide a jeget s törte essze a mezőt.

Így tanácsolta bábecska³⁰ itt lenn ne, most temettük el.

Somoska, Antal Mártonné Benke Erzse (42), 1979.

23. *A Zisten mikor megbüntette a zembereket, egyszer-egyszer eljött a homály, egy jég, elverte a szőlőket, hogy semmi, még levél sem maradt ritta. A jégőrző azt mondta a zembereknek, hogy ő azt el bírja téríteni. De pap nem bírta kilelje, mit mondott zembereknek. Mikor a páter ezt kilelte, hogy ulyan ember, a nem lehetett megálljon, elfutott, még a nevit es megtagadta. Ha kilelték, minnyá berekesztették. Met hazugsággal járt, nem igaz dolgot csánt, nem lehetett, hogy ő a zeget hordozza. Zemberek adtak neki pár pénzt dugva. Tanult emberek előtt nem bírta mondani mit tud ő.*

Jövendőkes ember vót, nem tudtuk, honnat jó s hova menen.

Nicolae Bălcescu, Baló Antal (89), 1981.

24. *Halltam a valeni jégőrzőről. Mikor jött a jég, csitilt¹⁵ a szent kártéből,¹⁶ s akkor a homályok elszóródtak, s lett egy tiszta eső.*

Gyoszény, Füstös Andrásné Czompol Borbála (72), 1981.

25. *Vót egy öreg ember, s e páterrel mesgyések vótak a szüleik. Ő szelte le, örökké faragta le a gyepet. Mondja e pap:*

– *Emre, minek vágod le a mesgyét, örökké pallod le?*

Zember nem hallgatott a papra, azután es örökké vágta le a mesgyét. Megverte azt a zembert e pap. Nem szemmi. Hogy vót e papnak a szülleje, elverte a jég. Tovafelé nem verte, csak a papnak a szüllejit. Mekkora vót, mind leverte, úgyhogy elhatta csak a csompékokat,³¹ csak farkicskáját hagyta.

Gyoszény, Petrás Györgyné Szabó Ilona (72), 1982.

26. *Egy akkora gyermek vótam. Bémentünk Bákóba. Künn ott árulták a gúnyákat. Egy klézsei bacsó csánt egy szekeret. Én nezem, mint kölyök eltátsa a száját, ahol egy ember dolgozik valamit. Mámáék bementek a kocsmába, hogy igyanak egy pohár pálinkát. Kérdem:*

– *Kejed mit csán ott?*

– *Csánok egy szekeret.*

Elöl csánt procápot,³² marhákot oda. Későbbre csak így teszen: jobb kezivel dugta el a zegyik szemit, vetett keresztet; még nezett fel, még dugta el a szemit. Ne jött lenne mámám, hogy lehúzzon, elvitt lenne. Ző szekerivel elment. Nem tőt el annyicska idő, mint hogy idejöttem én, ulyan jég hullott le Bákóba, hogy sok.

Gyoszény, Petrás Györgyné Szabó Ilona (75), 1982.

JEGYZETEK

¹ Összefoglalóan Talos, Ion: *Solomonarul – în credințele și legende populare românești*. Anuar de lingvistică și istorie literară XXV(1976). 39–53.

² Solymossy Sándor: *A garabonciás – A magyarság néprajza*. 2–3. kiad. Bp.

1943. IV. 374–375. Bővebben Holló Domokos: *A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban*. Ethn. XLV(1934). 19–34. és 110–126.

³ Pais Dezső: *A garabonciás és társai = A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Bp. 1975. 143–163.

⁴ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Bp. 1981. 114, 115: *A táltos és a garabonciás*.

⁵ Mikecs László: *Csángók*. Bp. é.n. (Az *Előszó* kelte 1941.) 330–399: *Bibliográfia*.

⁶ Hegedűs Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől. Bp. 1952.

⁷ Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. Folklór Archívum, 12. Bp. 1980. 69–71: 556–559. tétel és 107–110: 753–767. tétel.

⁸ *Továros* vö. r. *tovarăș*: útítárs; újabban elvtárs. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Buk. 1972. 559–560. és Márton Gyula–Péntek János–Vöö István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Uo. 1977. 383.

⁹ *Lunka* vö. r. *luncă*: liget, berek (itt helynév). Márton, i.m. 400–401. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 241.

¹⁰ *Keremida* vö. r. *cărămidă*: tégl. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 354. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 191.

¹¹ *Elinkentál* vö. r. *încînta*: elbűvöl, elbájol, megbabonáz. Szöveggörnyezetünkben az *el-* igekötő fosztó értelmű: bájtalant (feloldja, megtöri a rontást). Márton, i.m. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. nem ismeri a szót.

¹² *Szecseta* vö. r. *secetă*: szárazság, aszály. Márton, i.m. 527. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 350.

¹³ *Puj* vö. r. *nyj pui*: kukorica. Márton, i.m. 494–496. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 323.

¹⁴ *Fermekál* vö. r. *fermeca*: megbabonáz, elbűvöl, elvarázsol. Márton, i.m. 285. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 136.

¹⁵ *Csitil* vö. r. *citi*: olvas. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 345. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 192.

¹⁶ *Kárté* vö. r. *carte*: könyv. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 345. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 192.

¹⁷ *Cinka* vö. r. *încă*: serdülő leány, gyermekleány, itt csecsemő. Márton, i.m. 237. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 96.

¹⁸ *Rezes* vö. r. *răzeș*: saját birtokú szabadparaszt a feudalizmus korában. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 508–509. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 336. A románban magyar kölcsönszó: *részes* (részbirtokos). I. Tamás Lajos: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänien*. Bp. 1966. 663–664.

¹⁹ *Bojér* vö. r. *boier*: román földbirtokos, bojár. Márton, i.m. 210–211. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 71.

²⁰ *Pacil* vö. r. *păți*: történik vkivel vmi, megjárja vmivel, Márton, i.m. 451–452. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 285.

²¹ *Fóta* vö. r. *foță*: gyári anyagból készült lepelszoknya. Márton, i.m. 284. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 141.

²² *Tella* vö. r. *tîrlă*: juhakol. Márton, i.m. 553. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 377.

²³ *Vífor*, r. ua: hóvihar, hófergeteg. Márton, i.m. 584. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 403.

²⁴ *Zsitár* vö. r. *jitar*: csösz, mezőőr, határpásztor. Márton, i.m. 599. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 417.

²⁵ *Fábrika* vö. r. *fabrică*: gyár. Márton, i.m. 280. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 134.

²⁶ *Pujszuszka*: kukoricacsutka. Márton, i.m. 495. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 323. Itt: egy kosár csöveskukorica.

²⁷ *Szulica* vö. r. *suliță*: lándzsa. Márton, i.m. 545. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 371.

²⁸ *Serempoj* vö. r. nyelvjárási *șarampoi*: cölöp, sasfa, kapufélfa. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 514–515. és Márton–Péntek–Vöö, i.m. 342. A románban magyar kölcsönszó, I. Tamás, i.m. 720.

²⁹ *Komuna* vö. r. *comună*: község. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 370. és Márton–Péntek–Vöő, i.m. 214.

³⁰ *Bábecska* vö. r. *babă*: öregasszony. Márton, i.m. 191–192. és Márton–Péntek–Vöő, i.m. 51: „Az öregasszony jelentésű *bába* szót az eddigi származtatásokkal egyetértve nem tekinthetjük román kölcsönszónak, de egyes erdélyi magyar nyelvjárási alakulatokban, valamint a moldvai csángó nyelvjárásban számolni kell az ugyancsak szláv eredetű román *babă* átvételével is.”

³¹ *Csompék*: szótározatlan tájszó. Vö. *csombék*: növény szárán az ízknél levő csomó, büttyök (két Heves megyei adat). *Új Magyar Tájszótár*, I. Bp. 1979. 876.

³² *Pročáp* vö. r. *proșap*: marhaszekér rúdja. Csak moldvai kölcsönszó: Márton, i.m. 49. és Márton–Péntek–Vöő, i.m. 320.